

Orcsik Roland

„Nem minden műhelytitok fennkölt és steril”

Beszélgetés Marko Čudić-tal

Marko Čudić 1978-ban született a vajdasági Zentán. Jelenleg a belgrádi egyetem tanársegéde az ottani hungarológia szakon. XX. századi magyar irodalommal, magyar-szerb irodalmi kapcsolatformákkal és műfordítással foglalkozik. Eddig többek között Kosztolányi Dezsőt, Hajnóczy Pétert, Tolnai Ottót ültetett át szerb nyelvre. 2007-ben megjelent egy tanulmánykötete, amely Danilo Kiš magyar irodalmi fordításaival foglalkozik.

– *Zentán születél. Hogy kerültél kapcsolatba a magyar nyelvvel, kultúrával?*

– Akarva-akaratlanul. Magyar tudásom von Haus aus (volt), hiszen édesanyám magyar. Amióta eszemet tudom, kétnyelvű vagyok: magyar nyelvű óvodába jártam, aztán szerb nyelvű iskolákba. Persze, nyilván gyermekkori kétnyelvűségemet inkább amolyan szemilingvizmusnak, „félnyelvűségnek” lehetne mondani, hiszen, ha meghallgatok egy-két fennmaradt audio-emléket saját gyermekkori kijelentéseimről, alig lehet kihallani, milyen nyelven beszélek voltaképpen. És már most, ennek kapcsán meg kell említenem Danilo Kišt, aki valahol egy interjújában azt mondja, hogy nagyon bizonytalan saját származását illetően, de azt is, hogy „alig emlékszik arra, milyen nyelven beszélt gyermekkorában.” Gyermekkori játszótársaim nagy része magyar volt (itt főként anyai ágú unokatestvéremre gondolok, aki tizenkét éves korában kivándorolt Kanadába). Egyébként zentai gyermekkorom nyugodtan megkaphatná az idilli árkádia jelzőjét, néhány visszafojtott neurozist leszámítva, persze. Sokat járkáltam a természetben, van gyümölcsösöm is Bánátban. Nagy állatvédő gyermek voltam ám, szerettem az állatokat, még ornitológiai táborokban is részt vettem annak idején (ahol ugyancsak magyarul beszéltem, hogyan is beszélnek a ludasi tavon?), én még nem tartozom a teljesen komputerezált kiborg-gyermek generációhoz.

– *Ki keltette fel benned a magyar irodalom iránti érdeklődést?*

– Látván a természet iránti érdeklődésemet, a felnőttek Fekete István állatregényeit ajánlották lektűrnek: egy ideig érdekesek is voltak, de aztán egy kissé azért rájuk is untam, patetikusságuk és sablonszerűségük miatt. Hasonló, de erősebb hatással volt rám a Nils Holgersson magyar szinkronú legendás rajzfilmsorozat, Selma Lagerlöf könyve nyomán, zseniális japán rajzfilmfigurákkal. Kamaszkorom egyre lüktetőbb és megfélemezhetetlen betörésével (amely mögött a környezet továbbra is a visszahúzódó, szégyenlős fiúcskát vélte látni) azonban egyre inkább a hard-core dolgok kezdtek érdekelni, nemcsak a magyar irodalomban. Edgar Allan Poe, Gogol, E.T.A. Hoffmann, Andrić elátkozott tájai, udvarai. Passzionált állatvédőtől odáig jutottam, hogy ma például Hajnóczy Péter *Ki a macska?* című novelláját tartom a magyar irodalom egyik legerősebb írásának... Magával a magyar irodalommal elég későn, a középiskola felsőbb tagozataiban (a zentai gimnázium

szerb nyelvű tagozatába jártam), igazából azonban majd csak az egyetemi éveim során kezdtem el módszeresebben foglalkozni.

– *Könyved szerint Danilo Kišnek Ady Endre volt az egyik legmeghatározóbb magyar irodalmi élménye. Neked van ilyen magyar szerződ?*

– Kišnek Ady nemcsak a magyar, de a világirodalomban is az egyik legmeghatározóbb szerzője volt. Nekem ez egész egyértelműen Kosztolányi Dezső prózája volt, főleg a regényei, de az Esti Kornél-novellák is, meg a többi. Lenyűgözött Kosztolányi atmoszférateremtő készsége, ironiája, humora, mesteri mondatszerkezetei, a gazdag impresszionista képek és az ironikus távolságtartó szikárság utánozhatatlan egyvelege. És a kisvárost oly találóan bemutató két szabadkai regénye, a *Pacsirta* (amelyet le is fordítottam, még 1998-ban), valamint az *Aranyáskányi*. Nem szeretnék misztifikációkba merülni, de valahol az otthoni tájat fedeztem fel bennük, igaz, hogy én egy egészen másmilyen kor gyermeke vagyok. De az összecsengések megvannak.

– *Milyen a magyar irodalom szerb nyelvű recepciója? Mennyire érdekli az átlag szerb olvasót a mai magyar irodalom?*

– Félő, hogy még a legtájékozottabb, legelitebb szerb közönségnek, több okból kifolyólag is, nincs meg a kellő képe nemcsak a kortárs magyar irodalmi folyamatokról, de még a klasszikus magyar irodalomról sem, főleg ami a prózát illeti. Ez részben történelmi-politikai okokkal is magyarázható, ám szerintem itt inkább arról van szó, hogy a magyar irodalmi kánont eleve nehéz lenne egy az egyben ráerőszakolni a szerb olvasóra. Ami önmagában nem is lenne rossz, ám itt inkább a rossz fordítói szelekcióról van szó. Kivéve azt az egynéhány kiváló újvidéki fordítót (és író), akik már eltávoztak az élők sorából (Mladen Leskovac, Aleksandar Tišma, vagy a szíváci születésű, ugyancsak tragikusan korán eltávozott Radosav Mirosavljev), ezt a tradíciót csak Vickó Árpád látszik továbbvinni idősebb kortárs magyar szerzők műveinek minőséges átültetéseivel. Neki köszönhetően lett nagy kultusza Szerbiában Konrád Györgynek, de még Eörsi Istvánnak is. Meg kell említeni még egy nagyon szorgalmas fordítót, Sava Babićot is, akinek köszönhetően Hamvas Bélának embertelenül nagy kultusza lett a kilencvenes években Szerbiában. Belgrádban egy ideig Hamvas a magyar irodalom szinonimája lett. Más, Magyarországon sikeres szerzőknek azonban Szerbiában alig volt visszhangja (Esterházy Péter, Bodor Ádám). Mindazonáltal az átlag szerb olvasó tudása a magyar irodalomról tragikusan picike. Sajnos, fordítva sem virágzóbb a helyzet, ám ne búsuljunk.

– *Danilo Kiš és a modern magyar költészet című könyved 2007-ben jelent meg a belgrádi tekintélyes Plato nevű kiadónál. Ez az első átfogó nagy tanulmány Kiš magyar irodalmi vonatkozásairól a szerb–magyar kultúrában. Mióta foglalkozol Danilo Kišsel?*

– Legalább 4–5 éve folyamatosan. Említettem már, hogy egyfajta hasonló nemzeti sehova sem tartozás kötött vele össze. Egyébként, amikor elkezdtem vele foglalkozni, megijedtem, látván a Danilo Kišsel foglalkozó munkák sokaságát, tengerét. Ő a fiatal szerb (és persze nem csak szerb) irodalomtudósoknak, kutatóknak a fő csemegéje, mindenféle interpretációra nyitott szerzőről van szó (még mindig). Szerencsére sikerült találnom Danilo Kišnek egy olyan, eddig még kiaknázatlan vonatkozását (a magyar irodalomhoz való viszonyát, a magyar lírai művekkel való foglalkozását, főleg fordítóként), amelyben még lehetett (és érzésem szerint nagyon is kellett) valami újat mondani.

– *Nincs Kiš „hatás-izonyod”?*

– Epigonok százai írnak ma világszerte Danilo Kiš-maniérban, de akad sok igazán eredeti szemléletű író is, akit ő inspirál. Nekem személy szerint nincs hatás-izonyom,

hiszen nem vagyok szépíró, a prózafordításban pedig Kiš stílusának többé-kevésbé kreatív utánzása sokat segíthet.

– *Danilo Kiš inkább verset fordított, mint prózát. „Frusztrált költőnek” vallotta magát. Nekem úgy tűnik, te inkább prózát fordítasz. Ezek szerint te egy „frusztrált prózaíró” vagy?*

– Hát körülbelül így van. Nyugodtan vallhatnám magamat „frusztrált szépírónak”. Arisztotelész mondta volt, hogy szellemi téren nem jó több különböző dologgal foglalkozni. Mindig is viszolyogtam azoktól az elméletíróktól, egyetemi tanároktól, irodalomtörténészekről, hivatásos műfordítóktól, akik öregkorukra összehoznak, mondjuk, egy szerelmes-kontemplatív regényt, vagy egy kései verseskötetet. Persze vannak fényes kivételek (pl. Milosevič Péter, Nádasdy Ádám, Umberto Eco, Antonio Tabucchi, Claudio Magris, még hozzá pont ebben a sorrendben!), de valahogy ez mégsem az. Az ember középiskolában taníthat tornát is és magyart is, egyetemen már nehezebben. Vagy nem?

– *Akinek nem inge, ne vegye magára. Visszatérve a könyvedre, ott azt írod, hogy Kiš a legjobb szerb műfordító közé sorolható. Eljátszadottál már azzal a gondolattal, hogy újralfordítsd Danilo Kiš valamelyik kultikus fordítását? Esetleg azokat a verseket, amelyekhez magad is kritikusan viszonyulsz?*

– Versfordításba ritkán bocsátkozom, sok más fordító után próbálkoztam verset fordítani (pl. Jovan Jovanović Zmaj, Todor Manojlović), de Kiš, az az igazság, nehéz überelni. Nem idealizálok, de az ő modern nyelvezete és verstani tudása nagyban meggátolja és elbátortalanítja az utána jövő fordítójelöltet. Ja igen, és még valami: nem vagyok költő, márpedig verset csak költő, vagy pedig nagyon erősen költői vénájú (és türelmű) ember kell, hogy fordítson. Ez nem normatív regulatíva, csak egy szerény szuggesztíó. Megkímélnénk kultúránkat sok bűnrössz versfordítástól.

– *Könyvedben azt állítod, hogy Danilo Kiš közép-európai módon fordított. Te mennyire osztod, illetve követed ezt az álláspontot?*

– Azt hiszem, az előbbi kérdésben már részben válaszoltam erre. Kiš szerint ugyanis a közép-európai fordítói credo a formahűségben nyilvánul meg. Persze, ha prózafordításaimban rímes versre bukkanok, igyekszem azt rímben átültetni. És ez a feladat általában nem is kevés, mert van, amikor a prózában épp a legjelentéktelenebbnek tűnő versikebetelek nagyot nyomnak a latban.

– *Könyved bevezetője komoly fordításelméleti felkészültségről tanúskodik. Téged mennyire segít a fordításelméleti munkák ismerete a műfordítás gyakorlatában?*

– Természetesen elég sokat, tudatosít bennem néhány addig csak intuitíve felvillantott, ösztönszerű rálátást. Az elmélet mindig segít, bár itt nem annyira a nyelvészeti alapozottságú fordításelméletekre, hanem inkább a poétikai és a filozofikus alapokon nyugvó elméletírókra, esszéistákra gondolok (Jirzy Levy, Ortega y Gasset, az újabbak közül pl. az amerikai Lawrence Venuti stb.).

– *Danilo Kiš többek között a már említett Adyt, illetve József Attilát, Radnóti Miklóst, Kassák Lajost, Pilinszky Jánost, Petri Györgyöt fordította le szerb nyelvre. Szerinted milyen magyar szerzők vonzották Kišt, miért pont ezeket választotta?*

– Egészen biztos vagyok benne, hogy poétikai hasonlóságokat vélt felfedezni bennük, hogy szellemileg közel álltak hozzá. Mert Kiš nemcsak megrendelésre fordított, hanem legtöbbször, ha tehette, olyan költőket, akiket szeretett. És ezeket a költőket, akiket említettél, nemcsak fordította, de írt is róluk, még hozzá nem is akárhogyan: nem akart csak

az alapinformációkra szorítkozni, hanem valódi kis minieszéket írt rólok előszó, utószó formájában, nagyon egyéni, a magyar kánonoktól merőben eltérő véleményeket nyilvánított ki. Ady volt neki az első nagy fiatalkori reveláció, Petri az „öregkori” (ha ugyan egy 54 éves korban elhunyt írónál lehet igazi öregkorról beszélni), az utolsó, a többitől merőben eltérő poétikával.

– *Téged milyen magyar szerzők vonzanak? Milyen jelenségeket tartasz fontosnak a magyar irodalomban?*

– Nem szeretem a saját magam vagy mások által kikényszerített értékítéleteket, de ha már értékelnem kell, akkor most, ha megengeded, nagyon radikális leszek. Elsősorban József Attila költészete, akit a világirodalom egyik legnagyobb költőjének tartok. A klasszikus modernség néhány prózaíróját sem lehet kikerülni: Kosztolányi és Karinthy a kedvenceim. Pilinszky János költészete. Ottlik Géza, Mándy Iván. A kortársak közül? Két negyvenes évben született író, Hajnóczy Péter és Tar Sándor állnak lelki szemem előtt mint a próza nagymesterei. A kortárs költők közül pedig, mondjuk, Kovács András Ferenc és Borbély Szilárd. A „otthoniak” közül pedig Tolnai Ottó. És akkor meg kellene még említeni a *Taxidermiát* is, amely szerintem minden idők legjobb magyar filmjei közé tartozik, vele együtt pedig a szerintem lefordíthatatlan Parti Nagy Lajost is. Tehát a korszakalkotó, az érzékeny, a kifejezetten sajátos világokat teremtő, néha nagyon hard-core, a maga nemében a radikalizmusba elmenő, nem szükségképpen a nagy tárgyi tudásban, az eruditív anyagban, az intertextualitás tengerében lubickoló szerzők érdekelnék. Nem minthogyha, mondjuk, Esterházy sziporkázó publicisztikái, vagy Nádas Péter behemót regényei nem érdekelnének. Csakhogy ezekhez valahogy nagyobb szorgalom és türelem is szükségeltetik, amelyek nem mindig az erősségeim.

– *Könyvedben azt olvasni, Kiš egy költő fordításakor komolyan tanulmányozta a szerző életrajzát, életművét, az adott kulturális környezetet. Te is fontosnak tartod a saját fordításaid során, hogy az adott szerző kapcsán etnográfiai és irodalomtörténeti kérdésekkel is foglalkozzál?*

– De még mennyire. Georges Mounin francia nyelvész szerint a fordítónak nemcsak jó filológusnak és költőnek, hanem mindenekelőtt jó etnográfusnak kell lennie, annak a nemzetnek, népnek, népcsoportnak az etnográfusának, amelynek az irodalmát fordítja. És ez még nem jelenti azt, hogy az ember pejoratív értelemben Kulturtrágerré válik. Az irodalomtörténeti tények ismerete pedig az adott időszak ízlése, az adott mű kontextus(ok)-ba helyezése miatt is fontos lehet. Jómagam, amikor csak tehetem, kerülöm a lábjegyzetelő fordítástechnikát, ám van, amikor a próza magyarázatokra szorul.

– *Petőfi Sándornak van a legtöbb szerb fordítója (Jovan Jovanović Zmaj, Đura Jakšić, Sava Babić, Danilo Kiš...). Te nem gondolkodtál még azon, hogy fordíts Petőfitől?*

– Nem. Túl sokan fordították már, és túl jól. És nem is érdekel Petőfi mostanában, az az igazság. Lehet, hogy majd még visszatérek hozzá egyszer, de az majd csak egyszer lesz. Ottlik Géza mondja *Buda* című regényében, Petőfi „kinek drágább rongy élete / mint a haza becsülete” soraival kapcsolatban, hogy „Hülye vagy, Sándor?” (1956 perspektívájából). Én nem értek egyet Ottlikkal, mert valóban léteznek „rongy életek” (de „rongy hazák” is...), és Petőfit valóban még mindig a maga módján fontosnak tartom, ám nem fogom fordítani.

– *Kiš Petőfi mellett Vörösmarty Mihályt, Vitkovics Mihályt is fordított. Téged mennyire vonz a klasszikus, régi magyar irodalom? A kultúráközvetítés során mennyire tartod fontosnak a régi irodalommal kapcsolatos fordítói munkát?*

– Szerb hallgatóimmal való munkám során jövök csak igazán rá arra, mennyire hiányoznak a régi magyar irodalom színvonalas szerb fordításai. Nálad még messzebbre mennék az időben, és felhoznám pl. Mikes Kelemen törökországi leveleit, amely könyv szinte eszdekel a jó szerb fordításért. Persze kérdés, hogy milyen kiadót lehetne rávenni arra, hogy kiadja egy régi magyar irodalmi mű új fordítását. Ne feledjük, hogy még a *Don Quijote* újrafordítását is a spanyol kulturális minisztérium pénzeli, nem is akárhogyan. Ez talán csak a magyar félnek (a Magyar Könyv Alapítványnak) lehetne érdeke, a szerb kiadók itt nem sok hasznot látnának benne. Talán csak részleteket lehetne közölni, mondjuk, egy készülő magyar irodalomtörténeti tankönyv betéteként. Kár.

– *Kiś a fordításaiban gyakran élt hungarizmusokkal. Helyénvalónak tartod ezt az eljárást? Te magad is alkalmazod a munkáidban?*

– Szerintem helyénvaló, ha mértékkel csináljuk, és nem archaizáljuk agyon a szöveget. Még annak idején Zmaj vezette be a hungarizmusokat a szélesebb (Dunától délre élő) szerb olvasóközönség számára, amiről még a szigorú kritikus Skerlić is pozitívan nyilatkozott. Jómagam személy szerint klasszikus, közérthető hungarizmusokat használok (pajtaši, varoš), vagy, például, azt is megemlíthetném, hogy pont Danilo Kištól is „loptam” egyet, a *Pacsirta*-fordításomban „pustara” helyett „pusta”-nak nevezem a pusztát.

– *Könyved egyik megrázó állítása az, hogy nemcsak Kiś, hanem más szerzők magyar fordításai-val sem foglalkozik a szerb recepció, inkább csak vajdasági magyar kritikai visszhangot kapnak ezek a munkák. A saját munkáid kapcsán is ezt tapasztaltad?*

– Sajnos nagymértékben igen. Fordításaimat Belgrádban olvassák (egy adott szűkebb kör, persze), de magukról a fordításokról inkább Újvidéken beszéltek először (Bori Imre, Bányai János, Faragó Kornélia). Ami talán érthető is, Belgrádban kevés a magyarul értő ember, ott inkább magára a műre koncentráltak, nem a fordítást bírálták.

– *Miben látod a kritikai tunyaság okait? Miért fontos tudósítani egy fordításkötetről?*

– Sokszor sajnos még a fordító nevét sem tüntetik fel a napi kritikusok, úgyhogy ebből a szempontból én még kiváltságos helyzetű fordítónak érezhetem magam. Márpedig azért lenne fontos egy kritikusnak megállapítania nemcsak a mű, de a fordítás minőségét is, mert ezzel végre kialakulna egy értékrend a fordítók között, és a kiadók is jobban tisztelnék a (jobb) műfordítókat. A Szerbiai Műfordítók Egyesülete végre rájött arra, hogy körlevéllel kell fordulni a releváns kiadókhöz, médiához, sajtóhoz, hogy emlékeztessék őket arra, a fordító nevét nemcsak nem szép dolog, de nem is szabad kihagyni egy külföldi könyv fordításának említésénél.

– *Miért fontos fordítani? Nem elég nekünk az a töméntelen mennyiségű hazai irodalom, szükségünk van a másakra, a tőlünk idegenre is?*

– De még mennyire, hogy fontos. Bár kérdésedben ravasz csapdát látok, szívesen belelétálok. Mély meggyőződésesem ugyanis, hogy ezerszer hasznosabb dolog jól kiválasztani és minőségesen lefordítani egy kiváló külföldi könyvet, mint azzal táplálni egónkat, hogy írunk egy átlagos regényt egy pályázatra. Vagy nem?

– *Attól függ, kiben milyen vér bugyborékol. Danilo Kiś első regénye sem mondható olyan jónak, mint a későbbiek. De visszatérve a fordításra, Szerbiában mennyire támogatják a kiadók a magyar irodalmi munkák megjelentetését?*

– Nem eléggé. De ugyanígy van ez minden színvonalas irodalommal. A kiadók keveset fizetnek, rövid időt adnak a fordítónak, rossz reklámot csinálnak, vagyis nem tudják elég

jól, elég ízlésesen reklámozni a kiadványaikat. A magyar irodalommal mindenki úgy van, hogy nem sok pénzt hoz a konyhára. Amiben lehet is némi igazság.

– Minden nehézség ellenére mégsem mondhatjuk azt, hogy nincsenek irodalmi kapcsolatformák a szerb–magyar kultúra között. Sőt, amennyiben ezt összehasonlítjuk a szomszédos népekével, akkor azt mondhatjuk, hogy a szerb–magyar viszony e szempontból akár példamutató is lehetne. Ennek mik lehetnek az okai?

– Közhelyet mondok, ha azt mondom, hogy ez az évszázados egymásrautaltság eredménye, a monarchiai közös tapasztalat, de főleg a huszadik század politikai folyamatainak függvénye, amikor a magyar irodalom egy jelentős része Jugoszláviában kezdett el írni. Ebből a szempontból a vajdasági kulturális élet legszínvonalasabb képviselői, úttörői (Szentelekytől az Új Symposionig) voltak az igazi kapocs, az ösztökélő elem a két kultúra megismerésének maximális előmozdítására. Erősebb bármilyen ideologizált „testvériség-egység” alapokon nyugvó napi politikai direktívától.

– Könyved nagy része fordításelemzéssel foglalkozik. Kiváló színvonalon. A zárófejezetben Danilo Kiš műveiben fellelhető magyar irodalmi párhuzamokkal, szövegelményekkel foglalkozol, köztük Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Juhász Ferenc, Rejtő Jenő munkáival. Esterházyval nem. Ez egy következő tanulmány lesz?

– Ez azért alakult így, mert csak egy irányban figyeltem ezeket a párhuzamokat, tehát arra koncentrálni, hogy Kiš műveiben próbáljak felfedezni olyan utalásokat, intertextuális betéteket, nyílt vagy rejtett idézeteket, amelyek Kiš „magyar olvasmányainak génjeire” utalhatnak a jugoszláv író prózájában. Esterházynál szerintem épp fordított a helyzet, ott éppen hogy Kiš-hatásról lehetne beszélni, de ez valóban egy új, nagy tanulmány témája lehetne. És ezt meghagynám valaki másnak, például egy fiatal magyarországi kutatónak. Például épp Neked, Roland.

– Kész a bizalmat és a nem éppen rejtettnek mondható célzást. De térjünk csak vissza a témánkhöz. Legutóbbi fordítói műved Tolnai Ottó Költő, disznózsír-ból című könyvének szerb nyelvű megszólaltatása volt. Nem volt nehéz megbirkózni Tolnai Ottó rendkívül aprólékos világával, nyelvezetével?

– De, nagyon is nehéz volt, csak nem akarok most itt hősködni (ez máris hősködés, jó kis szerb–magyar szokás, nem?), és nem is biztos, hogy mindig sikerült mindent visszaadni. Ugyanakkor adott volt a szellemi-regionális, és megkockáztatnám, még az érzékenységi rokonság is (bár kevesebb érzékenyebb művészt ismerek Tolnai Ottónál), úgyhogy talán nem szorul majd újrafordításra. Ami máris egy kis elégtétel számomra. Persze ilyen hosszú könyveknél a műfordítónak sok krízise is van: hol saját magát, hol a világot, hol a szerzőt kezdi el gyűlölni. Nem minden műhelytitok fennkölt és steril, amint látod. Demisztifikálni kéne (de kéne misztifikálni) a műfordítói szakmát. Először azt. És aztán lehet, hogy maguk a szerzők is így tesznek. Holott ez is misztifikáció, nem? Hű, de belezavarodtam.

– Nyugi, ez természetes. Most min dolgozol éppen?

– Most éppen egy nagyobb tanulmányon, megpróbálom körülhatárolni az utazásregény fogalmát és műfaji sajátosságait a 20. századi magyar irodalomban. De erről nem merek sokat mondani, amíg el nem készül. Hadd legyenek nekem is apró műhelytitkaim.